

Ahmet Guihini

BILA BANAÃDO **ye daga kuda ye**

BILA et d'autres histoires

BILA BANAÑ-DO ye daga kuda ye

BILA et d'autres histoires

Langue : Dazaga - parlé au Tchad

Auteur : Ahmet GUIHINI

Genre : Conte, lecture facile

Illustration : Markouss OUTOU

1ère édition 2026 (30 exemplaires), Centre Culturel Palmeraie, N'Djaména ©

**TUDAGA
DAZAGA
KANEMBU**

BILA BANAÃ-DO	6
SÔLOI ORRO BU	14
"KÛRRI CUDIÑA"	20
MALANJU COTO YIDA !	29

BILA BANAÃ-DO

Gini anuu di nĩ tira duro adii addi Bila Banaã-do yindigide tira hayi cii. Bila mere adii dagimin ija turonu dñi. Yum tira ciyoodo ayĩ huma di bursayinne tigusu. Wuninni adii kudi uũgai cii yinig. Agu Kôĩ tēdi Bila yercimade aci aŋgalle tira Dakide yindiŋa ŋa huza baradide kiri. Dakide mere amma kubaa tira ni amma kubau dōwu. Alla-i aŋgal dinade cenne. Amma êdingedi cikaa ye dogu cikaa ye ginna kôĩ huma kirdu wura barayindigi. Teede jilla Bila Banaã-do mereu ŋa kiri.

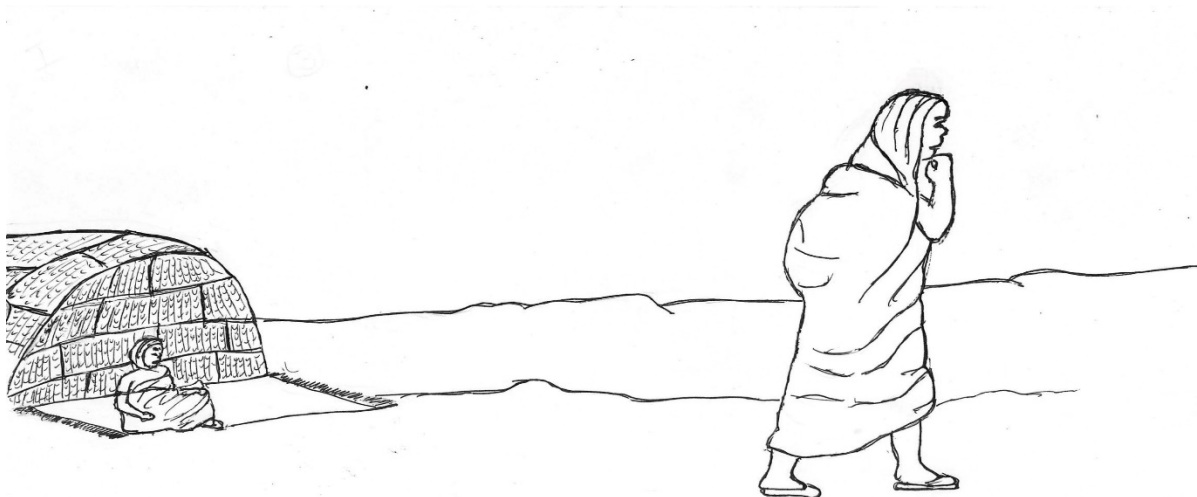

- Bila : « Baa Dakide (nime duro ammaa ginna Dakide di « Baa » yindigi), unnu êdingedi ginna, ngiska Ayĩ Zundu wa leryinne ši » yi.
- Dakide : « Dôwĩ tanjuũ, dahu ngireni numa înni? » yi.
- Bila : « Mere bo na buzunne tigiside yunu haduroo na gîyunni yoo owonni adii kudi ũugai cii nirigi » yi.
- Dakide : « Adii kudi uũgai ciŋa înni hûi muum ? » yi.
- Bila : « Êdingedi ginna, tanjidi na ši yenne, kee wor na tigiside yoo, ebede huma Ôguze adiya dakinnaã ye baa huma Bibi-do êtĩ ye yutu budi êširi tedii cii » yi.
- Dakide : « Unnu tani lau înni kandama di nji ? » yi.
- Bila : « Wur gali yege tanjuũ na huurugide yoo, ayĩ tanjuũ na orronirigide tenumoo dagir » yi.

- Dakide : « Jire di njiyoo gali. Tani wur niniriŋa kiyai. Dugusa murdom irdigaa duro, Hôši sigire. Dũsu wêki ai, hura Jamusa târka cikii. Noko lanĩ ciretoo, yuk nani yĩ noor ye yoo, dĩhini jamusuũ ca huma daha diyaa ye ginna kii. Yuna adda baranira kiidumoo, ayĩ numa kaa numa daha buda uwigide tigusigi » yi.
- Bila : « Baa ! Tiri wur baraniroo, urru urra ginna di ôuyii yuk kurtu nĩŋa ĩnni kege ? Ngiske kudi bêi da ?
- Tani noko indau ŋa tiriŋa ŋgillaha baranirĩ yĩŋa hunoo, dahu tanjuũ yĩdirigide tiride ši » yimade biri huma šipci.
- Dakide : « Arde hinoo ĩnni kudi, dowĩ tan ! » yi.

Bila nũkinigayinoode, Dakide bĩlibilidin kũsur cokiya cen.

Kôĩ te di, Bila dahu wawude, yunu gisiŋa ginna hanayinni sowu bo huma gezeyi.

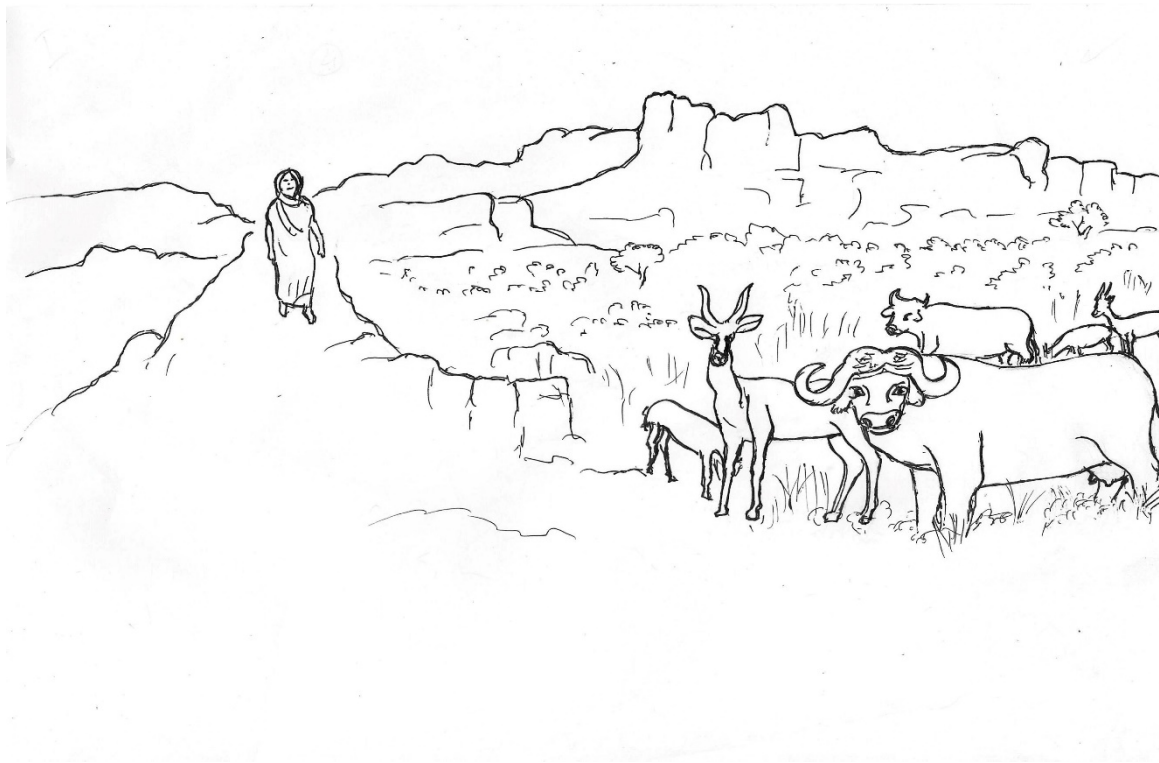

Dahu mîde cenii dugusa usuu tigisoode, berke tira hîcini yerci Bîni durusu lau gezeyi. Addi gali di noko teduũ, bîi ônu ye yala ye ma ye ji ginna kûriyi layimade turowo Hôši ɲa gôyi.

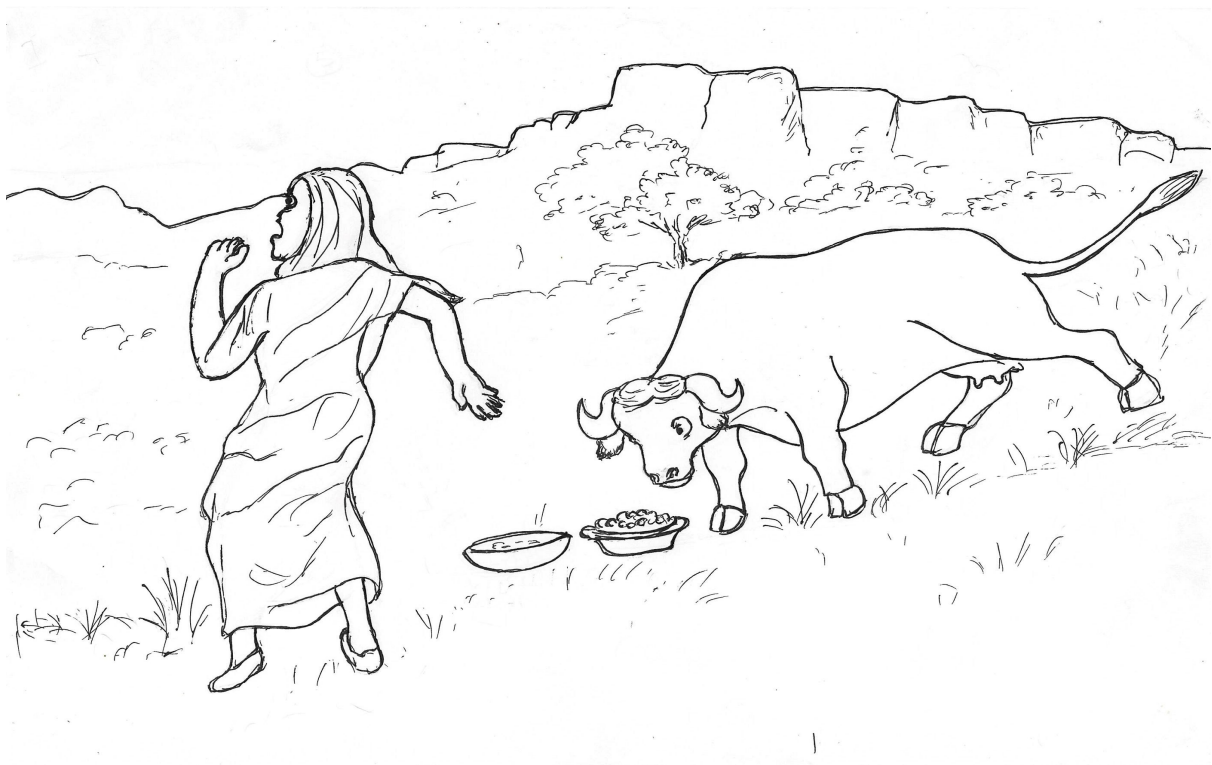
Kugeyi izeã gali di ɲûli šedeyinoode, Hôši duro caki.

Hôši tîmma ye borkaa ye ûyaa ye duro jômusa guru na aniyindii cikii, guru na egendirda îšu wûlodindii cikii. Mara kudaa di cirri di, hur jômus êdi tira "borko buũ" mari huma berke ɲa duro îšu cide dudu.

Agu Bila ñilañilaki, gogoki, jômusuũ kolo kiri. Mere huruũ cuugide dahu di dîi, ciidi na huruũ owinni têrki tikide, cirede hinne tigisu.

Te kege tiguũ, Bila huruũ di cayayi daha kee nawugide dahu di dunnu. Kôî tê di, saã jaki, kaa hunaa kûro jaaki bûdou huruũ ña sarayinoode, huruũ bûrci, wûrci, bîbidi liki bidi ligidiki, Bila di turkonaa hunaa kogoraa di wawu gûpci. Bila halagtin illa duro taanu, tunurci ûyu tira hûi tedu. Huruũ kerdeyi, ma tedu, ji tedu, saga kôî huma daha îşu. Bila awustide babarcinigi, kisar huma ginna dêhidunide, nûkinne di torowu bo ña gôyi.

Wuddi dugusaa buzoode, yege Dakide ɲa cîi wawu duro kiri.

- Dakide : « Iɲa taɲ, yuna baranira kiidum yee ? » yi
- Bila : « Aã baa ! Yĩĩ nooruũ ye dîhinaa ye arda » yi.
- Dakide gaɲane di : « Yoo. Yunu kisim urru urra ginna di ôyĩĩ yuum ni dîhina ca huma daha cikaa heduma taha. » yi.

Bila Banaã-do, yege Dakide Kejei ɲa salûnuũ duro ôduru tuyi dunuũde hadigi : « Yum hôwuluɲa, kiyai ši. Tani kuruwã saã di dudur. Yum te awuzdide, galapdide, kandama soor bo zapdin. Ciidi noko bo giriĩ, dugusu dahu mîde yenirii galapyima, hur ai cayanir angalla di bur ni owonni subur gonirdoo, hakki yuna baranirigaa haɲirde gor dahu muur.

Teede jilla, hici huma ye awude huma ye saga giri. Laniroo adira hal horoši. Yum nduzoonja, hala bu tira duro îyi toor, yuna kuda uwiga yutu honjir mere di dogu di dûdur. Duduũ, gôyi kulokiyi, cawii halaã kolo kiroode, maduũ jilla daginni nirigi, tuzuũde yunaa ginna bî ceyi hûdu.

Yum mboonja, hala adira zidu zêitun tûrtu îyi toor mellir yoo, illi annu ye mûskou ye yutu guduur dûdur. Kiši te, hal huma gaddeã kege hinne tigusu. Addi kerdeyi ciidi, yuna dûdura kiri kûriyi layi, susunji gîri cîi, gura uwi. Yum te tani budi lerdîr. Dugusa cûu wuda cikaa na ginna buda kuda cusa guduur yeninirii kanjîdu.

Yum nusuunja, wôki gini giriŋa di adira anuu duuzu giroode, huruũ kôî budaa yeniriŋa daha tuzu gariyinii cii.

« Mašaa noko yenir uwĩĩ, kee tanjuũ daha gĩleni naar jaakinuroode lamu. Mere hanadiyinigi ni awuzyinne tigisu. Te kege kisir urru urra ginna di ôuyĩĩ madir. Undoo berke noko giriĩ, kôĩ huma kubbuũ daha, dĩrĩĩ êski di tuũsude saga di dũĩ, tuzu cii. Îyi ye illi ye gĩleni ye yenir, kûsur huma salaanuruũde, yĩĩ noor na yuur gonir yoo, kaãša guru na hedir gonir » yi.

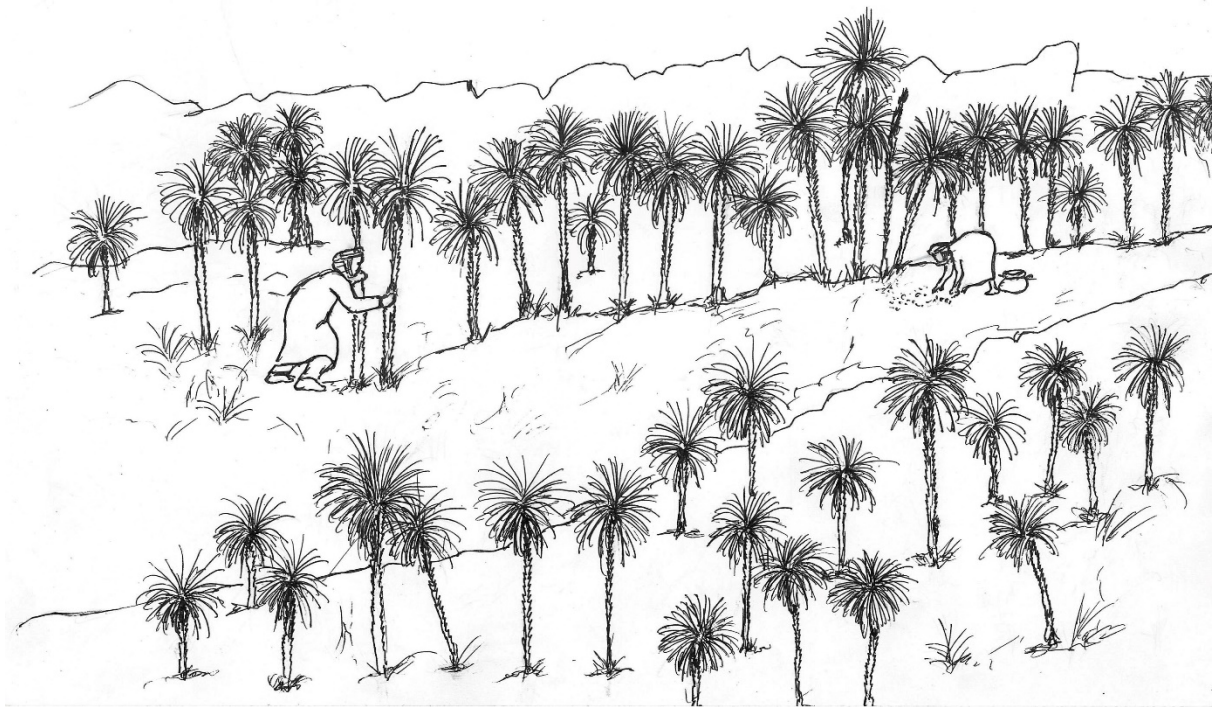

Noko Bila cĩĩ huma tuzuũ, Dakide hadigide : « Dowĩĩ tanjuũ, undoo nuũu ayĩĩ numa na ai kege di tam njiyoo, wura tãja baranimmi » yi.

SÔLOI ORRO BU

Gini ñila murta tûdusuu ye saã hoo ye gor di, Yibi Dazaga di aũ hakum dinade ni ka hunaa amma nĩdema basinne tira cii.

Teede jilla, amma tûrjumanaa ye amma ônjulaa ye ginna yunu te daha bĩduũ hõidedindigi. Yum tira, îmbi duro, Sôloi orro bu tĩmma hunaa êniri Yibi Dazaga ña duro cikaa kiri ginna calci bõla gisu yoo, tĩmmi huma êgenešĩĩ, tĩmma ginna di mea cusuũ, mea hunaa goru, taida hunaa na hedu wõwu.

Adir lercima, saga bo orroogiyi.

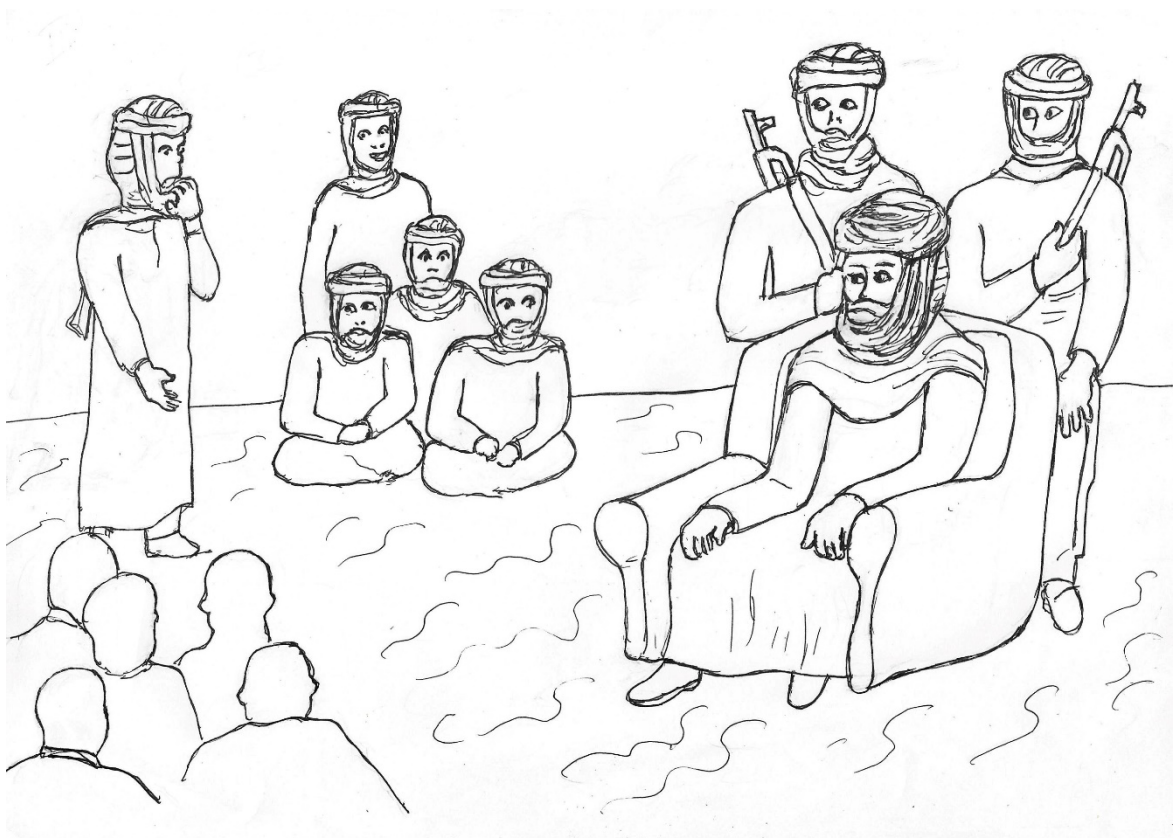
Yegeã cîi di duro kanjima, corcinne di gai huma, Sugu Gaŋane
"komokoše" jaakicemade : « Abba, Bûgidiĩ, abba numa irro, zîrke di
"komokoše" ai ye tîmmaa ye gôyi gîrkîĩ irre yinigi » yi.

Sôloi orro bu dahu mîdde, îyi wôu adii huma ginauma na cîinne di
gîrki Bûgidiĩ gezeyi.

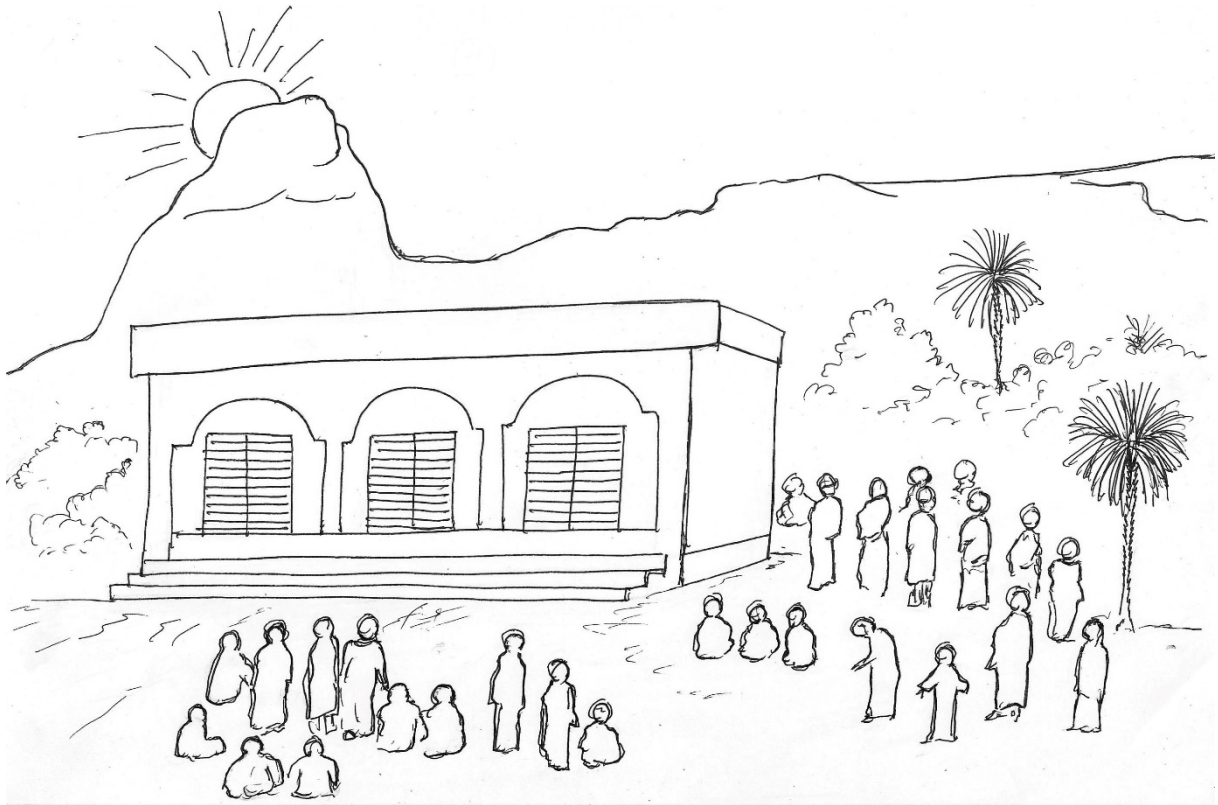

Noko gîrkiĩ kiri : « “Ña muzulum ? Înni bibinir ?” yima, aljaã : “Undoo, Gai Malanju irri muzulndin : Inda kegeã tîmma taña wûyine, yi” » yindu.

Budi dahu kirenni ciidi na, Sôloi orro bu " iyoo" yi. Amma kubaa : « Kaãši abba numa ña aũ lau dîyoo na gîrkiĩ usu yindiña » yadin. Kôï te di, Bûgidiĩ, mêda ai kegaa ginna duro angalla di nduwi ciinja hanayigide jilla : « Bîi dugušine, hici berke sa usu kalkal tigisoo, mandaga komanda ña kuu capdinde » yi.

Noko bĩ tayi, izea šedeyima, Bûgidĩ ye aljaã ye gûmiya ye amma mēdi kûida ye amma kuda sabarda ye ginna babalu mandaga ŋa kuu captundu. Sôli orro bu mere budi dahu mēde cinii galapcima, tirmaši dīi curuunja hanayinni: « Aũ ai inji ĩnni dahu di dīi ? » yinigi.

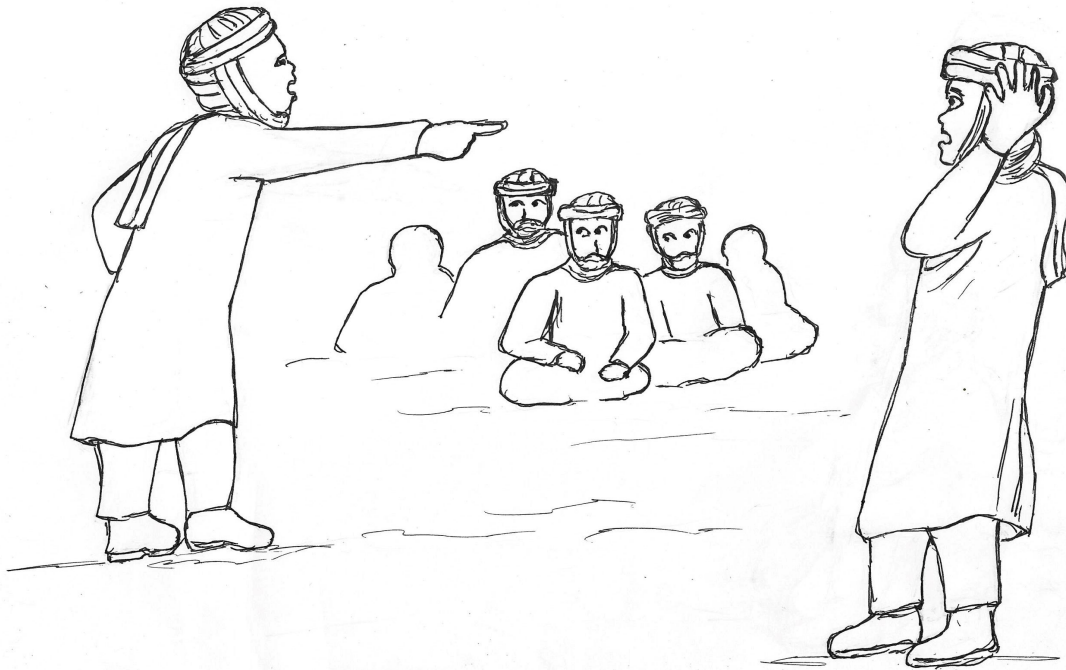

Sa usuu kalkal tigisoode, komanda Bîberĩ, bura hunaa hikke Hericul PÛWARO wa kege, guruu.

Ajudã Bîberĩ aligi kaki tûgi mahudii, wôgidi tira "kaski kôloniyal" yindiņa dahu daha dîi yoo, kulamiĩ yeskiĩ hûi huma daha zûma dîide tira kee biri di gôyi dîi, hurti saã tûũhude, guruumade ôduru "PÛF" kôušuu aši okiu tûrtu di jeedide tira daha buzu. Amma captidaa ginna cuurci, tira tira di saã hundaa duro layimade, êski di Bûgidiĩ lau bîlibilidin.

Bûgidiĩ nûkiniņa gor, Gai Malanju kûi dunnu bûrji yerdi sa di tuzuũde, ebe huma Sôloi orro bu tîrizi di jaakimade: « Maa komanda, êgeneši Dazaga di Sôloi kûpe dusu le sôgombu. Maa pa le konda ! » yi. Amma gîrkîĩ daha cikaa ginna, komanda Bîberĩ yutu, ka hundaa wakindu busu.

Sôloi orro bu dahu kêriiyi, bĩ ginna yêski serkinji tiguu cen, ŝiyã hunaa "ûuuu" yindigi yoo, owonni duro êbiba cutigide kege.

Kee kidekinigayinoode, girra hunaa ŝuwuyindu tedu busama daha buzu. Kô te di korro dunuũde, tĩmmĩ hun hanayinii ciidi : « Tĩmmi numa sobur neer - Tĩmmi numa soor ninir » yi.

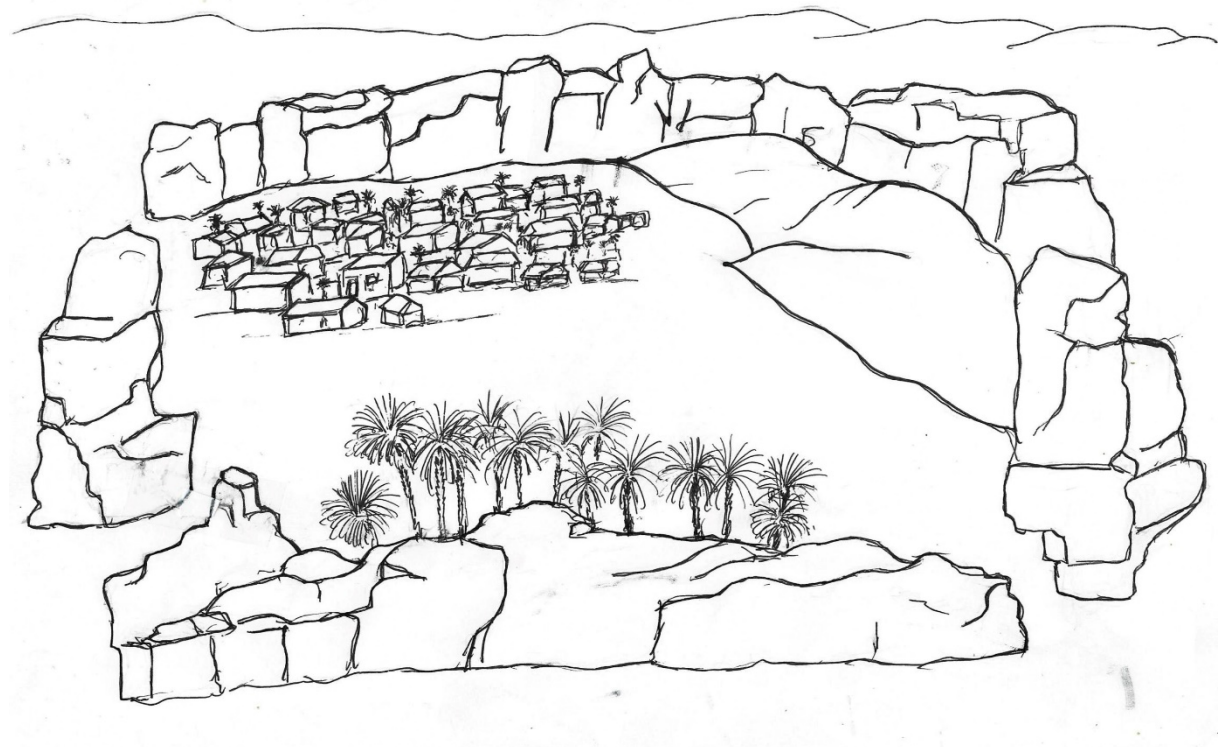

"KÛRRI CUDIÑA"

Gûro mere niya ada Cad lau huma yala ña duro cikaa tira.

Njemine di kîlemitira dûbu ye kadira aguzuu (1300) ye gor yala ndedigi. Wañaga di kîlemitira kîdirii ye dîgidem (120) ye yala di ji ndedigi. Kûsu îyi eraã di kîlemitira kîdirii ye murta aguzuu (130) ye ma ndedigi. Tezer (koufra) di kogoo kîlemitira kadira tûdusu (700) ônu di ji buzigi. Gûro mere niya "Awi cûrou kûkuidaã" duro cikaa tira.

Haya ye Wañaga ye Gûrii ye îyi eraã ye Mûyoña ye Gômur ye Tezer ye Muziĩ ye kûi cii. Gûro îme Kûsu mari huma adir ña duro Alla-i nokke di nau sôwude. Dagide jilla hadaa di yege ña di kûruyi sôwude.

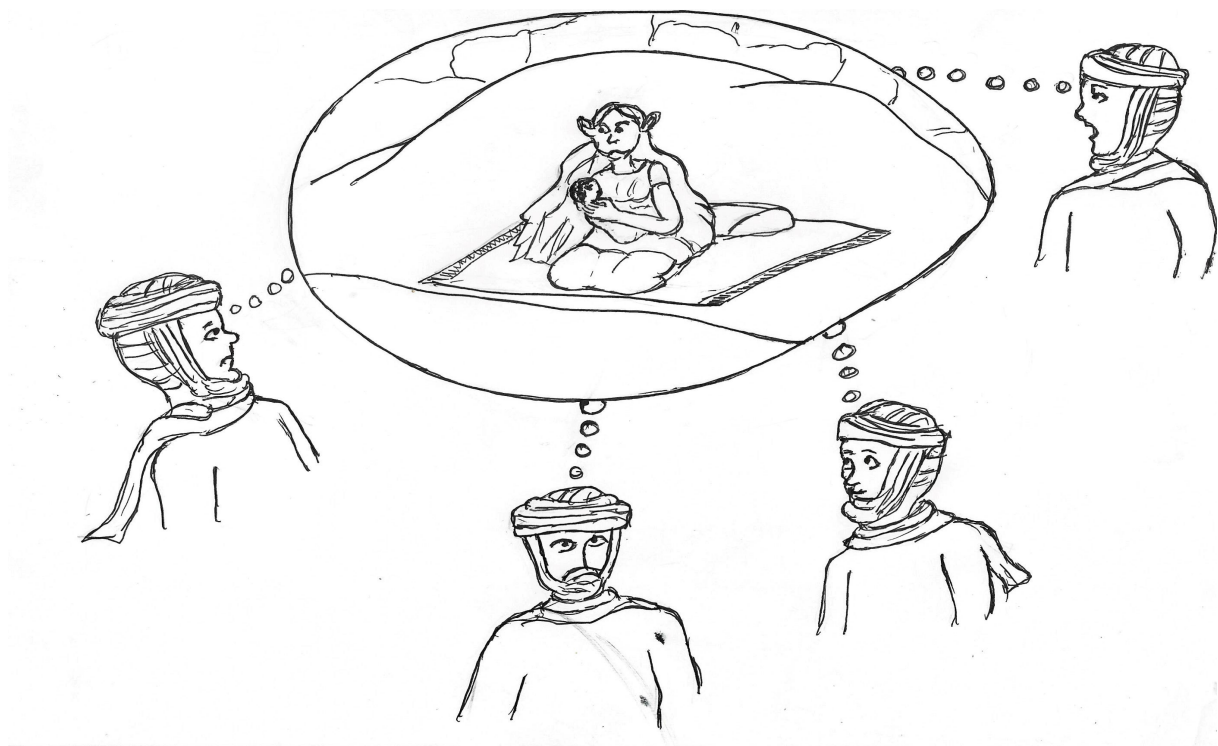
Torowa aguzuu di ngirigi ni uruĩgi. Ji urĩgo na cige kalkuũ ña di kaniĩgi, yala Tû lau ye Lîbiye lau ye ndedigo na lûli Arna ña mîigi yoo, ônu biri tamoo na cige hondidiña di urĩgi. Gûro nîi galiga carkiga dîi, Kûrra cuwa dîi, hadaa ndoga dîi, aniša êda dîi, yiga îyi wowa dîi, tîmma dîi.

Îmbi nguroo, adiyaa ye iñaa ye capnjindu tûla ye borka ye anaba ye di njuhondidigi. Angalla hunaa nurra ndjendigi. Galiga hunaa îyi wôu njendigi. Gûro mere nîi yuna budi ejeba dîi. Yuna ta duro bini tani yunu daha nûjuroo daguruũ "Kûrri cudiña". Amma kandidaa ye nime môguraa ye ginna dahu wawude.

"Kûrri cudiña" mere nime lau ônu di ma "cige hondidiña" kolo hadame daha lôdide. Êniri Hôši lau tai di ndedigai njiyoo, mere di kaniĩgi. Dûzaa dahu di, Gûro ciña ginna, cudigi ciidi yunu jilla cudiña amma hanayindinni.

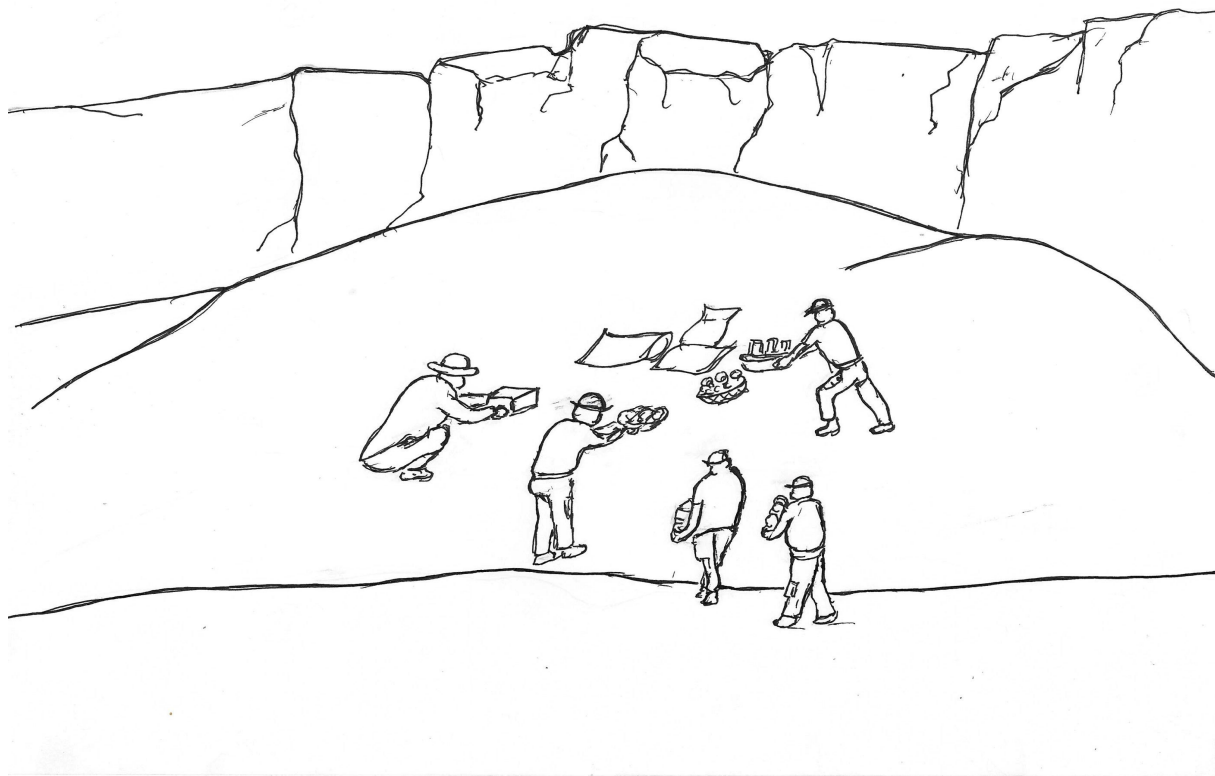
Daha bûrdumoo na, hadai daha taanoo na, turka daha carkoo na cudiña jilla amma nimea ye kandidaa ye ginna ejeb giside.

Aũ guru na duro « Jînni dôwu iña dîde cii » yinig. Amma guru na « Anišîi nunuwoode gigiriĩya addimiyaã tira tira di jurcinoode cîrri dunigi » yindigi. Ciidi mêdi turonu godide bêi.

Te kege di noko yogodaa (lîbiyena) sagahan dûbu ye kadira yîsii ye murta usuu ye saã disii (1986), Hada gôyinduũ, eskera Gûro giitu Dôodi berege-côhuriĩ ña daha dûtu.

Mara na Kûrriĩ cudii basuũ yunu bu daha hundaa di curuu : Kûrri cudiña marau lau yunu budi êski ciidi na labara nimea dîde di tarii, berke tira « jînni doma » di hondidigide tunjosudu.

Agu kôî te di, dîî luŋurîî-mi ye kile ye tîmma ye môkuruna ye gîleni ye njûrri ye ŝebegeta ye orãja ye basala ye yoo, nduwa kuda mundu ye ginna gôyinduũde kirdu daha dûtu.

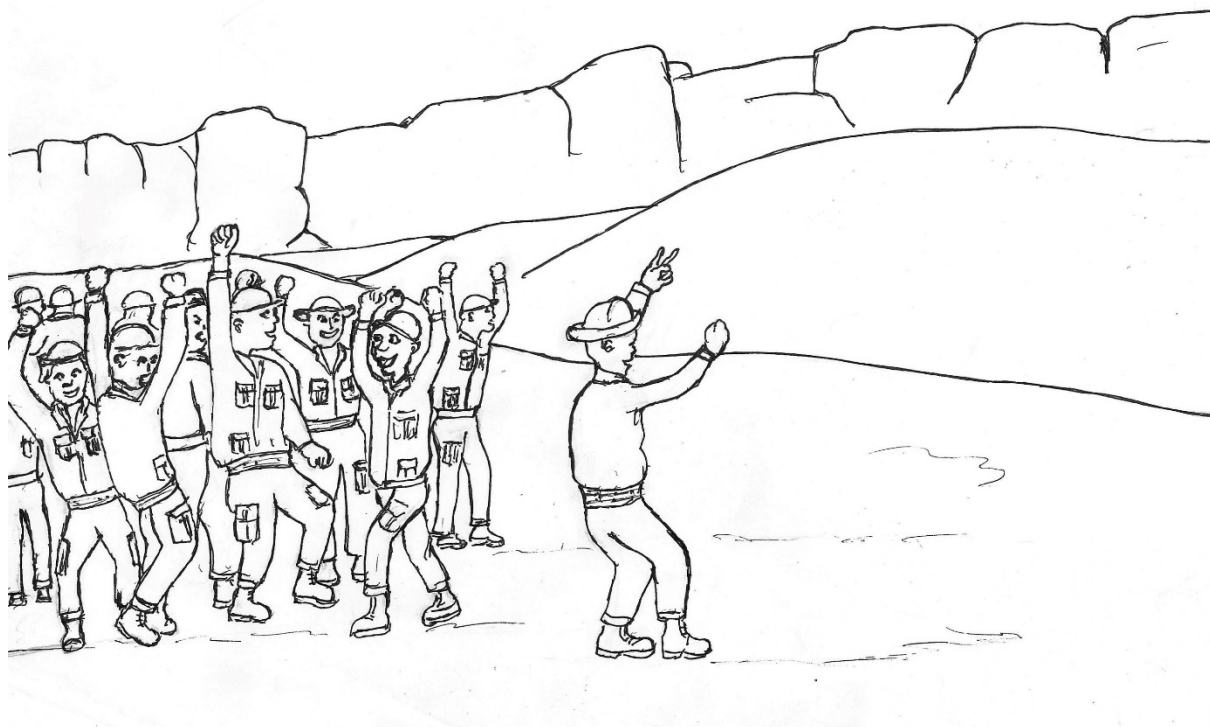

Mere lercine bënne di tarii êskigisu budi "cudu". Te kege tigisuũ, aũ eskera bu hunduũ oworci adira kizenge gisu gôyi.

Yum tira adir alahar lerci, izeã bî busahuũ daha gorogoroge tigisoode, berege-côhuriĩ ña daha dababa T55 ye dababa BMP ye wîna Sol-sola ye yoo, BM-21 kubu tira ye dedeyimade "Kûrri cudiña" daha gali di wawu wawu bîbidi yercinoode sôwu.

Eskera buĩ kee cekeyi yoo, eskera hunaa ôhula cendu « Wundinni kurriĩ tarcindu sopude saga cunni » yindigi.

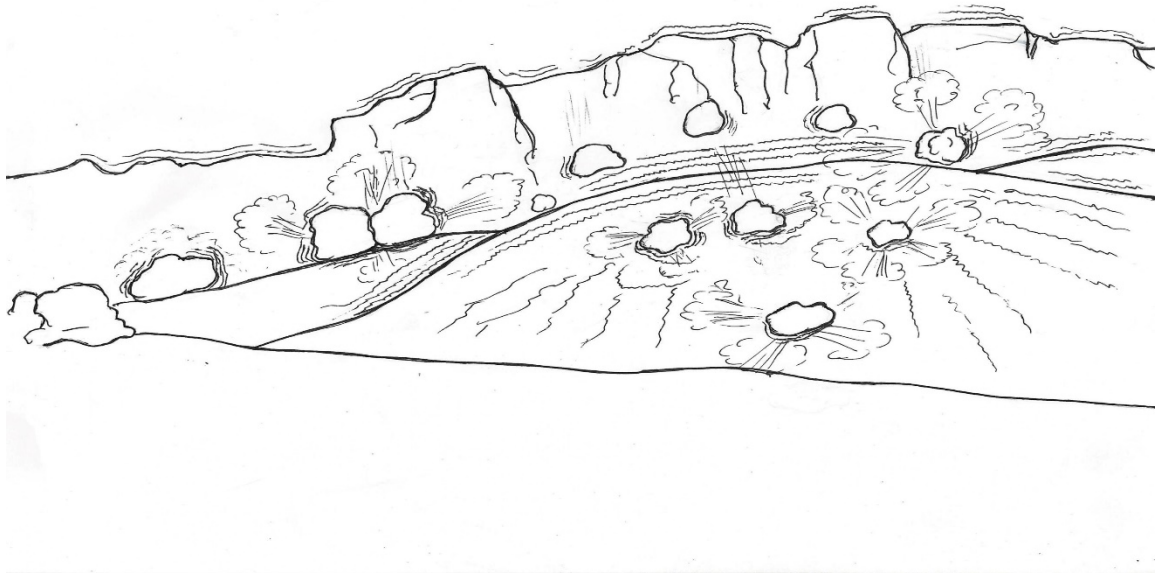

Cikii dee dugusa murdom ɲa dũski kîrcik tigisoode "Kûrri cudiɲa" gini di kûro budi "cudu".

Somma mîlii-mea yogodaa di awuzhetigide kûrriĩ cudirtide gor hanayindii, amma nimea owora hundaa duro :

« Turki ere dũski nîgedi ? » yindu.

Unnu owonni amma nimea ye kandidaa ginnau lau "Kûrri cudiɲa" yunu nawuši na nawuši yoo, budi na ejeb.

Amma îllima na hatiɲa kogoo de « Kûrra cutiga dînaã duro budi cikii cii di, Kûrri Gûro ɲa hadai daha lôdide jini susur huma kerreã bu giside ».

Mêdi te amma nime duro cikaa ngayindide ši : « Iña kûrri Hôdogoruũ ɲa cunnaã ? » yindigi.

MALANJU COTO YIDA !

Gidedi dînaã duro kînjigîĩ kiyai ši. Amma busahu Tû ña ye Bôdoli ña ye Burku ña Zala ña ye Ênedi ña ye Tûgo ña ye Tezer ña ye duro hayindu cikaa, ôrduha dogaa tirtu jôlupcindigi. "Awi ai cûrou kûkuidã" kûi gortu ma na ji na ônu na yala na tirtigi.

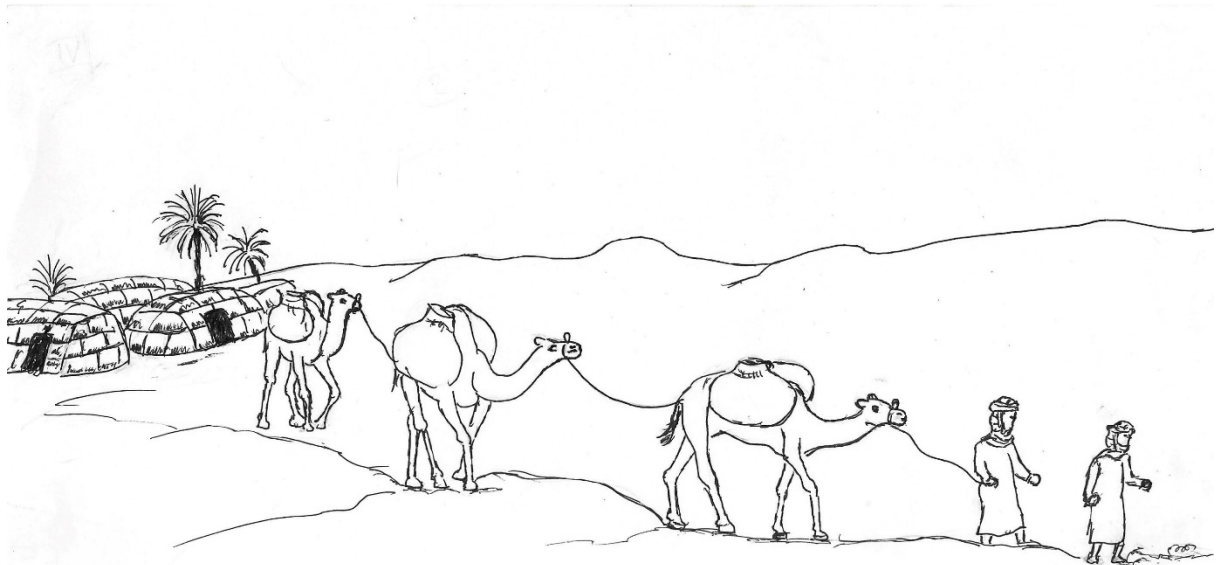
Dîĩ di na gîleni gôyindu, Tûwo di na ere gôyindu, Wañaña addime ye buũ ye Gûro ye Hada ye Burku buũ ye Burka addiyã ye di na tîmma gôyinduũde Murca jolupcindigi.

Kasuga (sûga) ta daha tîmmîĩ ye gîlenîĩ ye ereã ye njûrrîĩ ye ginna ñahila ye dîĩ damurke ye aliga ye mulu njordu ye tumatum ye tûm ye di horošindigi.

Te kege di, yum tira, Cênikiniĩ ye Môlumai ye Gere di yercindu Murca jôluwaa tirtu. Torowã daha, Hurga wônou kirdu êdesuru gôyindu, Gûro tanašindu ere môlošinja ye tîmma mînda ye gôyinduũde tirtu.

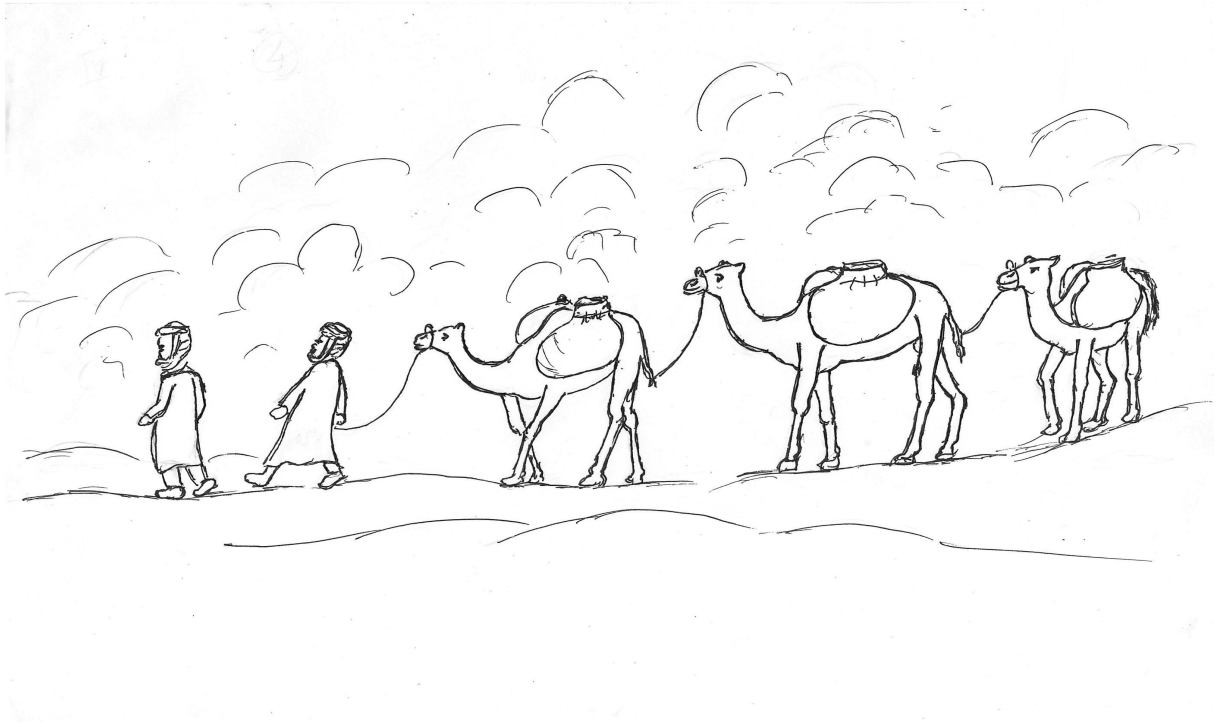
Kagusu Tezer ɲa ôroza guduku jaasuũde, šahi ye kile ye aliga edda ye copugi. Ammaa noko te, busaha šiša saagadani yoo, ôrduha dog a jôlupcindigi.

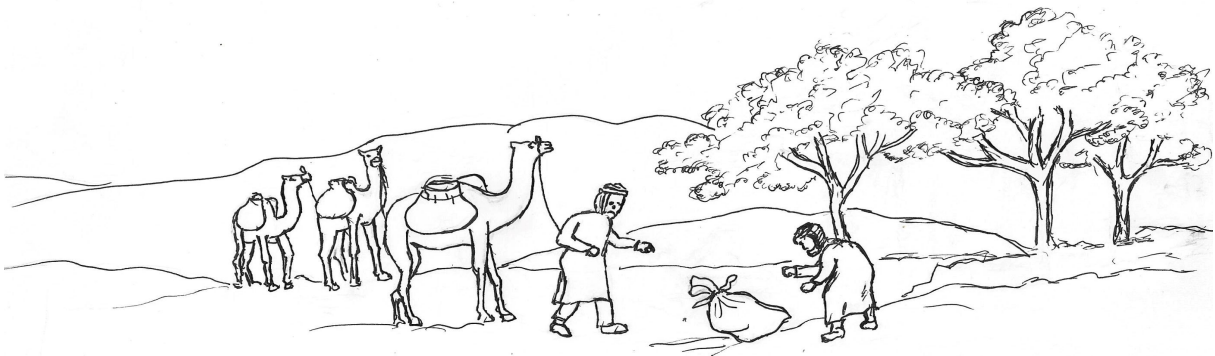
Kasuga Murcaa daha yuna ayadaa ginna guru na copu, guru horošindu gôyindu. kôî te di dugusaa yîşuûde, galau gortu. Yoo, ôroza hundaa na gali di hiliyindu. Kasugu te yaga kûza dîi. Amma hunaa na budi kalla.

Cikii noko aya hundaa ginna dilekuû, saga zaptindu nîi gezeyindu. Niyã addiã, noko Murca kirdiŋa njûnjuyindaa ginna di kuû di, ênira ka di curuku. Tirtii de êniri Suli talakindigai yindoode, adira ji di tilindu hudakindu.

Dugusa cûu tigandoode, owonu bu, arai kege jerci, bĩĩ ginna gũndu mûnuki dunnu, deki buzu. Bĩĩ dutinne jilla, wuřindu dugusa cûu yĩsu. Yum naguzuu ņa tiguĩsuũ zuku curuku. Torowo da annuu busude jilla dũĩ hunduũ na koreyi. Yoo, Wĩde undoo kirdu ařa hundaa zĩcindigide dahu di dĩdiũ na owonni dogu. Kĩi te di agu wĩkilcindu tirtii Saala daha guruku.

Ênirĩ kiřĩ duro kirdoode, bôlum kalaptin agadi di tudide hakindu. Agu undoo ařa hundaa na koreyindide jilla, eke têlli eege wu, mari huma sunukke tira hûi cakindu.

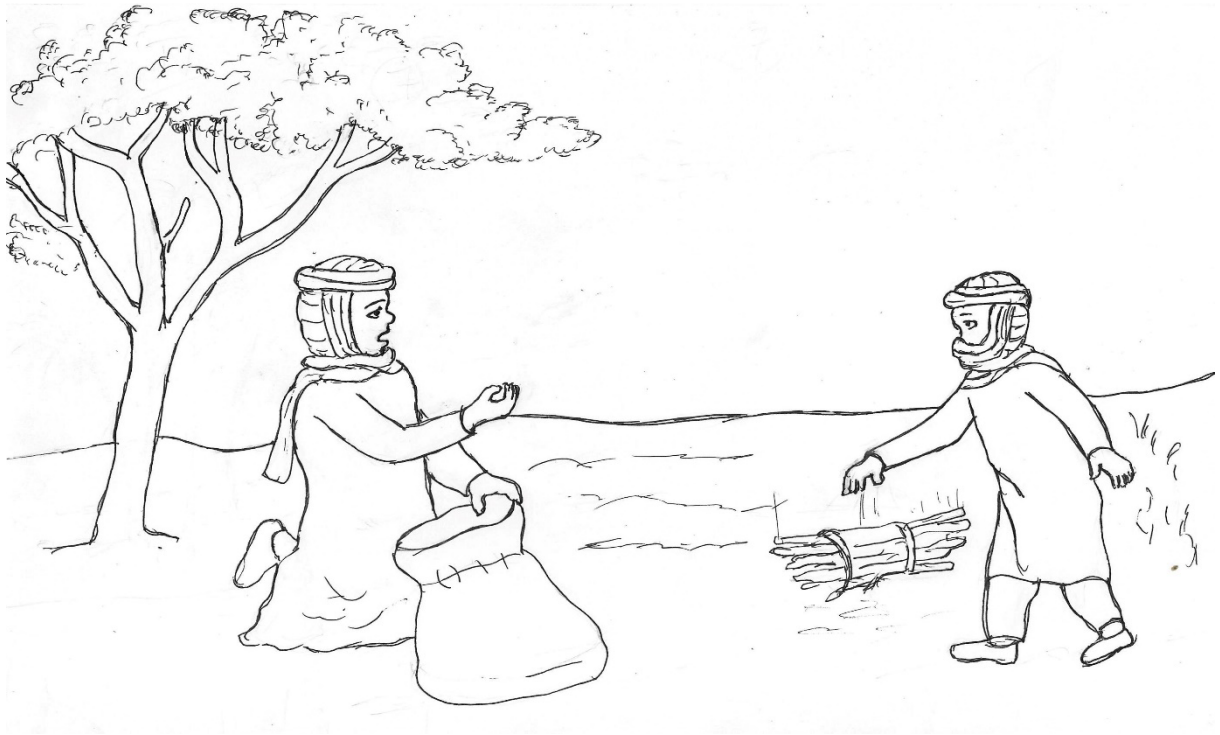
Tîna hundaa hurtunne di, Môlumi aka wîni wa baradide, yerci.

Cênikiniĩ, dîme darmurke yee hãu yee wala kôuli dîi arkamuu yee duro layinidigide bôlumuũ cîi huru. Ciidi, dîme dîyã mere hanayinigaa tira hinne tigusu. Gini huma na cuwu ši yoo, gîri huma na te di kuũ bazide ši. Te kege jilla, addi nokki gôyi damoode, yilci gazuũde :

« Môlumai yidaa yûhu, yunuũ MALANJU COTO YIDA ! » yi.

Môlumai akaa wulennu kumayi saga kiroo, dîme didi de dîi budi ejeb. Cîidi buĩgoo, îyi duro tunum kelenum yaĩgoo ginna cusu.

Mara gôyindu naku, layindu, daha mêda cendii galapcinduũ, înni na dahu uũgude bêî. Agu noko dîi hunduũ keleyindu cîdu ni addi cûlumnjindu galau gortuũ, bôluma cîi njîkindu tuyindu ekeã ndapcindu nakuũde : « Hêši aũ môgirîi šîi huma gôyi irroo bôlum huma hakinigi » yinduũde tirtu. Hici huma tigisoode, aũ môgirîi tîni huma barayinigide torowã daha guruwoo, ekeã hûi, dogu di, bôlum huma êmirtide di dudoodo, wuninne di: « Nîgii taŋ ! Nîgii taŋ » yimade kiri gôyi.

Nîgii huma addi curuude ciidi amma-i êmircindide gor hûi ũuma de kûro nîi huma tedu.

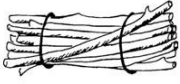
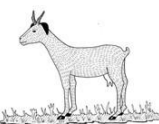
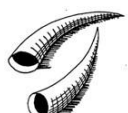
Cênikinĩ ye Môlumai ye kûro kô tirtuũ di weelee detigi « Yunu a yunu ndũ ? Ngo koo di yibeyindii ? » yundu.

Mara wundunnã hunoo, Nîgii jeedi huma budi kiyai. Nîgii jeeniĩgide dagumoo, ñahila haã gonum jurdum bôla kisiĩgi. Yoo, tîmma mea mada, Morcanaã wo na, kuda wo na ginna kal, gonum hahallum kowaa heduma de, tîmmiĩ tîni duro tunum, îyi šešenum janum sowĩgi. Te kisimoo, guriĩ gonum ñahila numa duro mûum wîni daha dûdum kolca ña di keyeniĩ, yenum wîniĩ budi uwinni. Noko gali di keyenum, budi yeska na ši, budi mada hinna tigiiso, tûgi daha dûdum, gali di kînum, tîliske kisiĩgi.

Te kege kisimoo, tîmmi numa undoo lûhunum hadi tigišidaã ye dîi numa ñahila keyedidaa ña ye hoŋum kunusu duro mûum toĩ, toĩ, toĩ hadiĩ ye dîme ye gali di kezedindoo, tirum aharai wo, "bartal" wo, tîni kudi hurau wo ginna daha tardiĩgi. Wôki njorci kiralcinoo, êskikihum tûgi daha, coto addiĩ ši ye gîri ye cenigide kege tunuma de, kîniĩgi. Nîski tîliske tigiiso, tasu cîi dîide wo, kôrei wo, tamma ginna, duro tunum, laharuũ hûi naĩgi. Mere maši lamara wu.

Ai de kege di Nîgii jeeyindigi !

Êlifa Dazaga-a

a A aka	ã Ã saã	b B bosu	c C côfuri	d D dêgil / dungu
e E eke	ê Ê êti	f F Faya	g G goni	h H hanni / hadin
i I izi	î Î îyi	ĩ Ĩ tĩĩ	j J janai	k K kaa
l L lômun	m M mulu	n N nana	ñ Ñ ñaki	ñ Ñ ñahila
o O orko	ô Ô ôrku	p P popur	r R ôrodiye	s S sa
š Š šĩĩ	t T têlti	u U urru	û Û nûru	ũ Û aũ
w W wîni	y Y yaya	z Z zîŋki	illustrations: Mbanji Bawe Ernest Brahim Daouda Ôyi Mahûmut Jean-Marie Boayaga Markous Outou Susan Rose	

Lîbir ai duro
wura ndeni ye
yunu êski hanadi huma ye
hagi ŋgori ye
"Kûrri cudiŋa" ye
daha nûktide.

500 CFA